

Г.В. Козаченко, д-р екон. наук, проф.,
Г.Д. Тюленєв

ПОЗИЦІОНУВАННЯ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В ЕКСПЛЕЙНАРНОМУ БАЗИСІ ЙОГО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Показано, що вихідним положенням формування експлейнарного базису екосеседа є позиціонування українських ВНЗ – як економічної корпорації або як елемента соціально-економічної системи.

It is shown, that initial position of the ecoseced explanatory basis is the positioning of Ukrainian higher schools organizations – as economical corporation or as the element of social-economic system.

Ключові слова: експлейнарний базис, екосесед, позиціонування, економічна корпорація, соціально-економічна система.

Keywords: explanatory basis, ecoseced, positioning, economical corporation, social-economic system.

Одним з напрямів нової самостійної науки, що формується, - екосесетейта (науки, що вивчає проблеми забезпечення економічної безпеки [1, с. 3]) є забезпечення економічної безпеки за нижчим рівнем вертикалі "національна економічна безпека - економічна безпека регіону - економічна безпека соціально-економічних систем". Крім забезпечення екосесента (economic security of enterprise) є нагальна необхідність забезпечення економічної безпеки й суспільно важливих соціально-економічних систем, до яких належать вищі начальні заклади (ВНЗ), тобто йдеться про "екосесед" (economic security of education)⁴.

Проблематика екосесента (economic security of enterprise) сьогодні все більше потрапляє до уваги дослідників і практиків – проводяться численні дослідження у галузі екосесента, а в діяльності служб економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності відбуваються серйозні трансформації, що зумовлені усвідомленням значення економічної безпеки у формуванні кінцевих результатів діяльності та їхніх характеристик (конкурентоспроможність, ефективність, ділова активність, результативність тощо).

Зовсім інакший стан справ у проблематиці екосеседа – напряму екосесетейта, що займається вивченням загроз освітній діяльності, яку здійснюють ВНЗ, їхніх джерел, потужності та спрямованості, з'ясуванням їхньої сутності та визначенням шляхів і способів забезпечення економічної безпеки ВНЗ. З одного боку, вітчизняним ВНЗ сьогодні все більше властиві ознаки суб'єкта підприємницької діяльності: скерованість діяльності на заробляння коштів на кшталт зарубіжних університетів, гостра конкуренція на освітньому ринку, конкурентна боротьба за споживача освітніх послуг. З іншого боку, міністр освіти Д.В. Табачник у доповіді на підсумковій колегії у м. Харків

⁴ Є авторською розробкою.

22.04.2010 р. зазначив, що "в умовах постійної зміни соціально-політичних, економічних і моральних орієнтирів сучасного світу найважливішим фактором динамічного розвитку суспільства є забезпечення високого рівня освіти, проблема якості якої в Україні ніколи ще не мала такого важливого ідеологічного, соціального, економічного і технічного значення, як у теперішній час". З висловлювання міністра очевидно, що освіту в Україні держава не вбачає лише підприємницькою діяльністю.

Отже, дослідження проблематики екосеседа має розпочинатися з формування його експлейнарного базису, поняття якого уведено Ю.С. Погореловим [8, с. 65]. Експлейнарний базис екосеседа розглядається як сукупність теоретичних основ, положень та інструментів, які залучаються для вивчення та забезпечення економічної безпеки ВНЗ. Формування експлейнарного базису екосеседа має розпочинатися з встановлення статусу українських ВНЗ – це підприємницька структура або соціально-економічна система, що виконує важливу соціальну роль у суспільстві з розвитку людських талантів та креативності.

Останнім часом спостерігається суттєве збільшення уваги до діяльності вітчизняних ВНЗ, яка розглядається крізь призму сучасних парадигмальних та інституціональних змін в економіці та суспільстві. Дослідження діяльності ВНЗ в ринкових умовах розпочиналися в Україні з наукових праць Т.Є. Оболенської, О.А. Кратта, а в Росії - В.О. Горева, А. Кимберга та Г. Майера. Дослідники звертаються у тому числі і до зарубіжного досвіду. Зокрема, звертає на себе увагу стаття Т.М. Боголіб, в якій узагальнено зарубіжний досвід реформування вищої освіти саме в економічному аспекті [2]. У цій статті справедливо зазначено, що частковість державного фінансування державних вузів США як на федеральному рівні, так і рівні штату, з одного боку, і надзвичайно конкурентний ринок освітніх послуг, з іншого, зумовили принципову зміну природи вищої освіти – навчальний процес підлагоюджується під запити "клієнтів" і втрачає риси саме навчання. Але в ідентифікації будь-якого досвіду, особливо якщо він стосується такої надзвичайно важливої соціально-економічної системи як вища освіта, не можна обмежуватися лише зовнішнім сприйняттям, переоцінювати переваги, тим більш, що виявляються вони в зовсім іншій за змістом соціально-економічній системі.

Зовсім іншим є погляд на роль та призначення освіти В.А. Вісящева та Л.І. Антошкіної [3], які вважають, що "... силою свого інтелекту людина не лише створює, але й руйнує;... входження людства до ери знань перетворює на абсолютну доміную вимогу навчати людину передбачувати наслідки своїх дій, тобто навчаючись та працюючи сьогодні, потрібно все розміряти з майбутнім" [3, с. 33]. Тобто автори статті далекі від погляду на вищу освіту як підприємницьку діяльність, вони вважають, що в неї є своє призначення, своя роль у суспільстві.

Зрозуміло, що дві полярні точки зору щодо статусу ВНЗ, що розглядаються, не вичерпуються лише названими публікаціями, але вони свідчать, що проблема призначення вищої освіти сьогодні набуває актуальності. Адже від того, яка позиція

стане домінантною, багато в чому залежить діяльність ВНЗ, напрями її трансформації та її аспекти, зокрема, забезпечення економічної безпеки ВНЗ.

Позиціонування вітчизняних ВНЗ є результатом реформування вищої школи, передумовами якої послугували зміна суспільно-політичного устрою в країні, перехід на принципи ринкової економіки, а також вплив трьох основних тенденцій, які позначилися майже на всіх аспектах суспільного життя та функціонування економічної системи: глобалізації, інформатизації та інновації. Модернізація країни та суспільства у світлі цих тенденцій неможлива без модернізації освіти, у тому числі вищої, без її змістового та структурного оновлення. З іншого боку, поняття економічної безпеки в останнє десятиліття стало більш глибоким, різнобічним та об'ємним, відбулася не лише зміна тлумачення цього поняття і філософія забезпечення, але й значне розширення об'єктів та систем, щодо яких його доречно розглядати. І до нових об'єктів увійшла така соціально-економічна система як вища освіта та її складові – вищі навчальні заклади.

У дослідженні позиціонування вітчизняних ВНЗ в контексті проблематики екосеседа доцільно проаналізувати дві полярні позиції, хоча істина, як найчастіше буває, знаходиться десь посередині. Перша позиція передбачає сприйняття вищої освіти як підприємницької діяльності, друга – як суспільну сферу процесів розширеного відтворення робочої сили – формування людини не лише економічної, а й соціальної за допомогою освітніх і дослідно-тренувальних систем розвитку знань, умінь і навичок членів суспільства, у ході формування яких реалізуються не лише освітні, а й світоглядні цілі.

Перша позиція зумовлена появою та зміцненням думки щодо перетворення вітчизняних ВНЗ на економічні корпорації, діяльність яких має ґрунтуватися на виробництві та комерціалізації знань. Форми комерціалізації знань різноманітні - надання освітніх послуг відповідно до запитів споживачів, продаж патентів, ліцензій, виконання робіт на замовлення тощо. Отже, ВНЗ як економічна корпорація буде успішною, якщо зможе не лише "виробити" нове знання, але й вигідно його продати.

Якщо визнавати ВНЗ економічною корпорацією, то в оцінюванні результатів його діяльності цілком доречно користуватися характеристиками, які застосовуються в оцінюванні результатів діяльності суб'єктів господарської діяльності, зокрема характеристику конкурентоспроможності, слід визнати існування ринку освітніх послуг з такою його характеристикою як конкуренція, і управляти ВНЗ через закони розвитку та безпеки, через, як зазначено в [5, с. 5], інтереси учасників суспільних відносин.

Визнання ВНЗ економічною корпорацією зумовлює доречність застосування у розв'язанні проблематики економічної безпеки ВНЗ принципів підходів до забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання з урахуванням особливостей діяльності ВНЗ, її продукту – знань та його комерціалізації. Тоді:

екосесед має виходити з загального розуміння економічної безпеки, яка розглядається як "властивість будь-якої системи, що виражається у здатності

предмета, явища чи процесу зберігати свої основні характеристики, сутнісні параметри під час паталогічних руйнівних впливів" [6, с. 12];

у межах екосеседа потрібно визначити зміст категорій економічної загрози та економічної небезпеки, які уведені до наукового обігу авторами посібника "Основи економічної безпеки фірми" [7];

необхідно вибрати підхід до забезпечення економічної безпеки ВНЗ з числа поданих в [4, с. 69-74], – захисний (захист від пагубного впливу зовнішнього середовища, забезпечення стійкості діяльності у різноманітних, у тому числі несприятливих умовах зовнішнього середовища), ресурсно-функціональний (таке використання ресурсів, що сприяє запобіганню загроз та забезпеченню стабільного функціонування підприємства сьогодні та у майбутньому), ситуативний (мінімізація втрат, контроль за власністю, захист економічних інтересів).

Отже, з суто економічної позиції проблематика екосеседа має вивчатися з позиції визнання ВНЗ економічною корпорацією, діяльність якої відбувається на конкурентному ринку. У такому випадку вивчення проблематики екосеседа зводитиметься переважно до адаптації напрацювань екосесента до особливостей діяльності ВНЗ, а також зарубіжного досвіду сприйняття ВНЗ як економічної корпорації.

Але чи можливе позиціонування вітчизняних ВНЗ як економічних корпорацій? Це питання потребує окремого дослідження. Але запозичуючи зарубіжний досвід позиціонування вітчизняних ВНЗ, необхідно враховувати рівень державного регулювання діяльності вищої освіти в Україні та на Заході, а також інституціональну пам'ять, яка зумовлена шляхами створення вищої освіти. Вітчизняні ВНЗ діють у системі жорсткого державного контролю, а держава весь час скорочує витрати на вищу освіту і держзамовлення на підготовку фахівців. Шлях формування вищої освіти на Заході та в Україні суттєво різняться. На Заході вища освіта розвивалася у нерозривному зв'язку з підприємництвом, тоді як в Україні (так само як і в Росії) з самого початку (а особливо у радянські часи) вища освіта створювалася і розвивалася як підсистема держави, для якої характерні зосередження найкращих наукових сил у центральних навчальних закладах і переважно державне фінансування, що зумовило панування дотепер переконання, що піклування про освіту є природним обов'язком держави.

Друга позиція щодо вітчизняних ВНЗ в контексті формування предметного поля екосеседа виходить з того, що вони виконують важливу роль у суспільних процесах розширеного відтворення робочої сили – формування людини не лише економічної, а й соціальної, а вища освіта є зосередженням духовного потенціалу нації, системою виховання та підготовки молоді, де увага має акцентуватися на творчості, змісті та індивідуальності у навчанні, формуванні інтелектуального майбутнього. Тоді проблематику екосеседа потрібно формувати в контексті економічної безпеки країни, основною ознакою якої "здатність її економіки зберігати або швидко поновлювати нормальний рівень суспільного відтворення в умовах кризової ситуації зовнішнього та внутрішнього характеру" [5, с. 31]. Тобто екосесед має займатися визначенням загроз

не окремого ВНЗ, а вищої освіти країни в цілому, визначити індикатори стійкості та стабільності ВНЗ, а також їхньої здатності до саморозвитку, спроможності захищати не лише власні, корпоративні інтереси, а інтереси національної вищої школи, розвивати інтелектуальний потенціал країни, що можливо не лише за умов жорсткого державного регулювання діяльності вітчизняних ВНЗ, а й міцного державного протекторату. Але таке позиціонування вітчизняних ВНЗ не знайшло відображення у сучасному становленні екосесейта. Так, в одному з серйозних навчальних видань потужної харківської наукової школи з економічної безпеки [5] освіта і вища освіта зокрема навіть не згадуються серед елементів економічної безпеки держави [5, с. 31]. Адже результати діяльності вітчизняних ВНЗ суттєво впливають на економічну безпеку держави: саме їхні випускники або прийдуть працювати на вітчизняні підприємства і від їхньої кваліфікації, навичок, креативності, вміння працювати та ставлення до своєї праці багато у чому залежить стан економіки, або будуть намагатися працевлаштуватися за кордоном, а це намагання зумовлене не лише економічними умовами в країні, але й світоглядом випускника, його ставленням до духовних цінностей та переконаннями.

З суто суспільної позиції проблематика екосеседа має вивчатися з позиції визнання ВНЗ елементами системи національної вищої освіти, діяльність яких відбувається під патронатом держави. У такому випадку вивчення проблематики екосеседа зводиться до встановлення його місця та ролі в екосесейті та зв'язку з його іншими елементами, визначення та моніторингу загроз, які можуть нашкодити не лише національній системі вищої освіти, не лише окремим її елементам (ВНЗ), а й національній безпеці, визначення індикаторів економічної небезпеки національної системи освіти та створення суспільних інститутів їхнього дотримання. Питання позиціонування вітчизняних ВНЗ із суспільних позицій, які також потребують докладнішого вивчення, неминуче пов'язані зі стратифікацією ВНЗ: навряд чи така система буде складатися з однорідних елементів, що розташовані гетерархічно. Напевно вони будуть різними за розміром, складом, рівнем ієрархії, пріоритетністю державної уваги, критеріями оцінювання результатів діяльності та внеску до зміцнення економіки та модернізації суспільства.

Таким чином, формування експлейнарного базису екосеседа вирішальною мірою залежить від позиціонування ВНЗ, яке може розглядатися з суто економічної або з суто суспільної позиції. Але, як вже згадувалося, очевидно, що експлейнарний базис екосеседа в Україні навряд чи може формуватися з використанням однієї з наведених позицій. Все набагато складніше, тобто експлейнарний базис екосеседа має формуватися на деякій змішаній позиції, яка зумовлена тісним зв'язком соціальних відносин у системі національної вищої сьогодні освіти з економічними відносинами. З одного боку, навчання майбутніх фахівців з певними характерними рисами, створення інновації, у тому числі і в навчальному процесі, трансфер технологій, створення інтелектуального продукту, тобто "виготовлення" продукту діяльності ВНЗ - особливого інтегративного типу працівника, суб'єкта соціально-професійної діяльності, самобутню,

активну особистість та індивідуальність, у якій сформовано витривалість, спроможність до виживання та максимальної творчої реалізації - сьогодні не можна позбавити комерціалізації. З іншого боку, ВНЗ у суспільстві зберігають та відтворюють гуманістичні традиції вітчизняної та світової культури, формують майбутнє країни. Саме тому їх необхідно позбавити відчайдушної конкуренції на ринку освітніх послуг, тобто запобігти їхньому перетворенню на суто економічні установи.

Отже, зі змішаної позиції формування експлейнарного базису екосеседа має базуватися на такому його тлумаченні: екосесед забезпечується за рахунок створення такої структури ВНЗ, при якій створюються економічні умови, за яких виникає можливість найповнішого використання його властивостей, а ознаки і характерні риси ВНЗ, що представлені низкою параметрів, свідчать про його роль у суспільстві.

Література:

1. Андрощук Г. А. Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны : [монография] / Г. А. Андрощук, П. П. Крайнев. — К.: ИД "Ин Юре", 2000. — 400 с.
2. Боголиб Т. М. Университет как экономическая корпорация (опыт США) / Т. М. Боголиб // Вісник економічної науки України. — 2010. — №2. — С. 13 – 17.
3. Висящев В. А. Идентификация международных проблем и опыта создания интеллектуального потенциала будущего / В. А. Висящев, Л. И. Антошкина // Прометей. Рег. зб. наук. праць з економіки. Вип. 2(33). — Донецьк: ТОВ "Юго-Восток Лтд", 2007. — С. 33 - 39.
4. Козаченко А. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : [монография] / А. В. Козаченко, В. П. Пономарев, А. Н. Ляшенко. — К.: Либра, 2003. — 280 с.
5. Куркін М. В. Контроль та захист економічної безпеки діяльності підприємства : [навч. посібник] / М. В. Куркін, В. Д. Понікаров, Д. В. Назаренко. — Харків: ІНЖЕК, 2010. — 300 с.
6. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : [монография] / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова та ін. — Харків: ІНЖЕК, 2006. — 288 с.
7. Орлов П. І. Основи економічної безпеки фірми : [навч. посібник] / П. І. Орлов, В. Є Духов. — Харків: ТОВ Прометей-Прес, 2004. — 284 с.
8. Погорелов Ю. С. Оцінювання та моделювання розвитку підприємства : [монография] / Юрій Сергійович Погорелов. — Луганськ: Глобус, 2010. — 512 с.